

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Retorische vragen van de rechter als wrakingsgrond

Een argumentatie-analytisch model

Plug, H.J.

DOI

[10.5117/TVT2019.1.017.JOSE](https://doi.org/10.5117/TVT2019.1.017.JOSE)

Publication date

2019

Document Version

Final published version

Published in

Tijdschrift voor Taalbeheersing

License

CC BY-NC-ND

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Plug, H. J. (2019). Retorische vragen van de rechter als wrakingsgrond: Een argumentatie-analytisch model. *Tijdschrift voor Taalbeheersing*, 41(1), 243-256.
<https://doi.org/10.5117/TVT2019.1.017.JOSE>

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Retorische vragen van de rechter als wrakingsgrond

Een argumentatie-analytisch model

H. José Plug

Universiteit van Amsterdam

TVT 41 (1): 243–256

DOI: 10.5117/TVT2019.1.017,JOSE

Abstract

The judge's rhetorical questions as ground of objection: an argumentation-analytical model

A complaint about the lack of impartiality of a judge may be filed on the grounds of the judge's verbal behaviour. Such a complaint may result in the disqualification of the judge. In this paper, criticism on the verbal behaviour of the judge will be discussed from an argumentative perspective. From this perspective, the disqualification procedure may be considered a sub-discussion that relates to the initial legal dispute. I will examine what role complaints about the verbal behaviour of the judge can play in the argumentation of a party who seeks the judge's disqualification. Therefore, I will analyse the structuring of the argumentation underlying disqualification requests that are based on complaints about the verbal behaviour of the judge. After that I will concentrate on complaints that concern the judge's use of rhetorical questions. How these complaints about rhetorical questions may be evaluated will be examined and illustrated by an argumentative analysis of a decision by a disqualification panel.

Keywords: derailment of strategic manoeuvring, impartiality, judicial disqualification, legal argumentation, strategic manoeuvring, rhetorical question

Inleiding

In het recht is bepaald dat een procespartij de rechter kan wraken als er bij die partij twijfel bestaat over de onpartijdigheid van de betrokken rechter. Klachten over het vermeende gebrek aan onpartijdigheid van de rechter kunnen betrekking hebben op zowel het non-verbale gedrag als het verbale gedrag van de rechter. Uit onderzoek van onder andere Van Rossum, Tigchelaar en Ippel (2012, pp. 24-29) blijkt dat het aantal gevallen waarin rechters worden gewraakt is toegenomen. Deze toename wordt mede verklaard uit de veranderde (communicatieve) rol van de rechter. Traditioneel is het de taak van de rechter om de wet toe te passen waarbij zijn of haar rol zich beperkt tot die van 'spreekbuis van de wet'. Echter, de recente heroriëntatie op de rol van de rechter vereist een actiever en communicatiever optreden tijdens rechtszittingen (Bauw, 2011; Plug, 2016a). Dit betekent onder andere dat de rechter zich niet langer uitsluitend concentreert op de juridische analyse van een zaak maar met de procespartijen in dialoog gaat over de meest adequate manier om de zaak tot een goed einde te brengen. De actievere en communicatievere rol van de rechter kan weliswaar een positief effect hebben op de uitkomst van het geschil en de manier waarop de procespartijen de juridische procedure ervaren, maar het verhoogt het risico voor de rechter om te worden bekritiseerd op zijn verbale gedrag. Wanneer die kritiek resulteert in een wrakingsverzoek, beslist de wrakingskamer of het vermeende gebrek aan onpartijdigheid kan worden afgeleid uit het verbale gedrag van de rechter gedurende de rechtszitting.

In deze bijdrage onderzoek ik hoe kritiek op het verbale gedrag van de rechter, in het bijzonder op het gebruik van retorische vragen, een rol kan spelen in het strategisch manoeuvreren van de procespartij die verzoekt om wraking van de rechter. Om te kunnen vaststellen of en wanneer het strategisch manoeuvreren ontspoorde, introduceer ik een model dat kan dienen als vertrekpunt voor de analyse en evaluatie van strategische manoeuvres met betrekking tot retorische vragen die de onpartijdigheid van de rechter betwisten.

Voor het onderzoek naar het strategisch manoeuvreren in wrakingsprocedures maak ik gebruik van de uitgebreide pragma-dialectische argumentatietheorie (Van Eemeren, 2010). Vanuit dit theoretisch perspectief bezien, worden de argumentatieve bijdragen van de rechter en die van de procespartijen opgevat als manifestaties van strategisch manoeuvreren. Omdat zowel de procespartijen als de rechter worden beschouwd als deelnemers aan een rationele, oplossingsgerichte discussie, mag ervan worden uitgegaan dat zij strategisch zullen manoeuvreren binnen de grenzen van

de redelijkheid. Dit betekent dat zij in principe hun dialectische en retorische doelen met elkaar in evenwicht brengen en de regels voor een redelijke discussie respecteren.

In de volgende paragraaf geef ik een argumentatieve reconstructie van een wrakingsprocedure als een sub-discussie die uitmondt in het besluit een wrakingsverzoek al dan niet toe te wijzen. Daarna laat ik zien hoe het gebruik van een retorische vraag door de rechter kan resulteren in een klacht over een (vermeend) gebrek aan onpartijdigheid en, als zodanig, in een beschuldiging van ontspoord strategisch manoeuvreren door de rechter. Op basis van deze analyse stel ik een aantal theoretisch onderbouwde criteria voor die als uitgangspunt kunnen dienen voor de analyse en evaluatie van dergelijke beschuldigingen.

De wrakingsprocedure: sub-discussie en specifiek activiteitstype

Het recht van burgers om toegang te hebben tot een onafhankelijke rechter is vastgelegd in internationale, Europese en nationale wet- en regelgeving. Als rechters zelf voorzien dat er twijfels zouden kunnen rijzen omtrent hun onpartijdigheid, kunnen zij zich verschonen. Een reden voor een verschoningsverzoek kan liggen in een persoonlijke verhouding met (een van) de procespartijen of advocaten. Als de rechter zelf geen aanleiding ziet zich te verschonen, maar een van de procespartijen twijfelt aan de onpartijdigheid van de rechter aan wie de zaak is toegewezen dan kan die partij een wrakingsprocedure in gang zetten. De wrakingskamer die over wrakingsverzoeken beslist bestaat uit rechters bij de rechtbank waar het oorspronkelijke proces is gestart.

Om de argumentatie van procespartijen en van de wrakingskamer systematisch te identificeren en kritisch te beoordelen, maak ik onder andere gebruik van het pragma-dialectische onderzoek naar juridische argumentatie dat is gestart door, onder anderen, Feteris (1989), Kloosterhuis (2002) en Plug (2000). Een belangrijk deel van dit onderzoek is erop gericht na te gaan hoe de institutionele kenmerken van juridische activiteitstypen, zoals een juridische procedure, bepalend zijn voor de argumentatie die in juridische contexten naar voren wordt gebracht. Resultaten van dit onderzoek vormen het vertrekpunt voor de analyse en evaluatie van argumentatie die naar voren wordt gebracht in wrakingsprocedures.

De wrakingsprocedure kan worden gereconstrueerd als een sub-discussie die is gesitueerd in de openingsfase van de discussie over het initiële, juridische geschil: de hoofddiscussie. In de sub-discussie gaat het verschil

van mening over of de rechter al dan niet aan de discussie over het initiële geschil mag blijven deelnemen. Nadat het verschil van mening daarover in de sub-discussie is opgelost, kan de hoofddiscussie worden voortgezet.

Aangezien de wrakingsprocedure eigen institutionele randvoorwaarden kent, moet de wrakingsprocedure worden beschouwd als een subtype van het argumentatieve activiteitstype juridische procedures (Plug, 2016b, p. 208). In deze procedure heeft het geschil standaard betrekking op de propositie 'Het verzoek om rechter (X) te wraken moet worden toegewezen'. Ook de verdeling van de rollen is institutioneel vastgelegd. De procespartij die de onpartijdigheid van de rechter in twijfel trekt, neemt de positie in van protagonist. De rol van de rechter wiens onpartijdigheid wordt betwijfeld kan worden gereconstrueerd als die van een antagonist of protagonist. De rol van de wrakingskamer is die van de (institutionele) antagonist.¹

Vervolgens bepalen de institutionele randvoorwaarden van het activiteitstype ook voor een deel de argumentatie die aan een wrakingsverzoek ten grondslag moet liggen. De algemene structuur bestaande uit expliciete en impliciete argumenten wordt bepaald door zowel relevante wetgeving als door jurisprudentie. De criteria die zijn bepaald in wetgeving zijn vastgelegd in art. 512 Sv, art. 36 Rv en art. 8:15 Awb. De belangrijkste criteria in de jurisprudentie zijn ontwikkeld in de zogenaamde Hauschildt-zaak door het Europese Hof voor de Rechten van de Mens (ECHR, 24 Mei 1989, *NJ* 1990, 627). In de uitspraak over die zaak wordt een onderscheid gemaakt tussen een subjectieve en een objectieve test. De objectieve test bepaalt zich tot de omstandigheden van de zaak die, nog afgezien van het persoonlijke gedrag van de rechter op de zitting, tot vrees voor partijdigheid aanleiding kunnen zijn. Dit is bijvoorbeeld het geval als een rechter een (persoonlijk) belang heeft in een zaak of eerder in een andere hoedanigheid betrokken was bij de zaak waarover hij moet vonnissen.

De subjectieve test heeft betrekking op de persoonlijke instelling en houding van de rechter in de voorliggende zaak of ten opzichte van de bij de zaak betrokken partijen. De houding van een rechter of zijn of haar bevooroordeelde instelling kunnen worden afgeleid van zijn of haar verbale gedrag gedurende rechtszittingen.

Argumenten in een sub-discussie over het verbale gedrag van de rechter

Kritiek op het verbale gedrag van de rechter tijdens de rechtszitting is een veel voorkomende reden om een wrakingsverzoek in te dienen (Knapen, 2012; Hammerstein, 2014). De kritiek kan betrekking hebben op opmerkingen die de indruk wekken dat de rechter al op voorhand overtuigd is van

de schuld van een procespartij of op een informele woordkeus die lijkt te duiden op sympathie voor het standpunt van een van de partijen.² Of het verbale gedrag van een rechter in een bepaalde zaak al dan niet voldoet aan de voorwaarde van onpartijdigheid maakt onderdeel uit van de subjectieve test. Bij de beoordeling daarvan moet worden uitgegaan van de zogenaamde persoonlijke onpartijdigheid van een rechter totdat het tegendeel wordt aangetoond. Op grond van argumenten moet dus worden aangetoond dat het vermoeden van vooringenomenheid van de rechter gerechtvaardigd is.

In het geval twijfel over de onpartijdigheid van de rechter is gebaseerd op zijn verbale gedrag, kan ervan worden uitgegaan dat de argumentatie bestaat uit, bijvoorbeeld, een citaat van de woordkeus van de rechter gedurende de rechtszitting of uit een verwijzing naar het gebruik door de rechter van retorische stijlmiddelen zoals vergelijkingen, hyperbolen of metaforen. Deze voorbeelden van verbaal gedrag kunnen worden beschouwd als specifieke eigenschappen die wijzen op een gebrek aan persoonlijke onpartijdigheid.

De argumentatiestructuur van de sub-discussie betreffende de wraking van een rechter op grond van zijn of haar verbale gedrag kan worden weergegeven als Figuur 1 op de volgende pagina.

In Figuur 1 is het wrakingsverzoek uitsluitend gebaseerd op klachten over het verbale gedrag van de rechter. In de juridische praktijk kan deze grond voor twijfel over juridische onpartijdigheid worden gecombineerd met andere klachten over het (verbale) gedrag van de rechter (Plug, in press). In deze gevallen bestaat de argumentatie die aan het wrakingsverzoek ten grondslag ligt uit complexe argumentatie.

Kritiek op het gebruik van retorische vragen

Een van de terugkerende klachten over het verbale optreden van de rechter op de zitting, heeft betrekking op het gebruik van retorische vragen door de rechter.³ In deze paragraaf ga ik na hoe deze klachten deel uit kunnen maken van de argumentatie die een procespartij aan een wrakingsverzoek ten grondslag legt. Vervolgens laat ik zien dat klachten over het gebruik van retorische vragen kunnen worden opgevat als beschuldigingen van ontsporingen van strategisch manoeuvreren. Ook laat ik zien dat deze klachten over het gebruik van retorische vragen door de rechter het gevaar lopen zelf eveneens beschouwd te worden als ontsporingen van strategisch manoeuvreren.

1.

Het verzoek om rechter (X) te wraken moet worden toegewezen

1.1

(1.1')

Rechter (X) is niet onpartijdig (Y) ----&----
in de onderhavige zaak

(Art.512 Sv/36 Rv/8:15 Awb)

1.1.1

(1.1.1')

(De vrees voor) subjectieve ----&----
partijdigheid van rechter (X) is
gerechtvaardigd (subjectieve test)

(ECHR, 24 Mei 1989, *NJ* 1990, 627)

1.1.1.1

Het verbale gedrag van rechter (X) tijdens
de behandeling van de zaak getuigt van een
gebrek aan (persoonlijke) onpartijdigheid (Y)

1.1.1.1.1

----&----

(1.1.1.1.1')

Rechter (X) heeft (Z)
naar voren gebracht

(Z) duidt op vooringenomenheid (Y)

Figuur 1 De argumentatiestructuur van een sub-discussie over onpartijdigheid gebaseerd op het verbale gedrag van de rechter

De beoordeling van kritiek op retorische vragen

De retorische vraag (Erotesis) wordt beschouwd als een vraag die geen antwoord behoeft, omdat het antwoord wordt geïmpliceerd of omdat het antwoord voor de hand liggend is in de gegeven context. De vraagvorm wordt niet gebruikt om een verzoek om informatie tot uitdrukking te brengen, maar om een bewering tot uitdrukking te brengen.

Studies van argumentatietheoretici naar de retorische vraag richten zich op de rol van de retorische vraag in argumentatieve contexten. In deze studies van onder andere Slot (1993), Ilie (1994, 1995), Van Eemeren, Houtlosser

en Snoeck Henkemans (2007) en Snoeck Henkemans (2006), worden drie argumentatieve hoofdfuncties van retorische vragen onderscheiden. De eerste functie is die van het naar voren brengen van een standpunt. De tweede functie is het gebruik van een retorische vraag om een argument naar voren te brengen. De derde functie is die van het gebruik van een retorische vraag om iets als een gemeenschappelijk uitgangspunt voor te stellen in de openingsfase van een discussie.

Uit literatuur waarin het gebruik van de retorische vraag in de rechtszaal wordt besproken, onder andere door Danet (1980), Pascual (2006) en Tiersma (2000), komt naar voren dat alle drie de argumentatieve functies in de praktijk van toepassing zijn, zij het dat ze niet als zodanig worden benoemd. Deze literatuur bespreekt echter niet hoe kritiek op de retorische vraag een rol kan spelen in een wrakingsprocedure. Vanuit een argumentatietheoretisch perspectief kan die kritiek worden opgevat als een beschuldiging van ontspoord strategisch manoeuvreren door de rechter. Aan de hand van de motivering van de uitspraak over het wrakingsverzoek kan worden gereconstrueerd of en zo ja hoe de wrakingskamer die beschuldiging beoordeelt.

De volgende wrakingszaak die werd behandeld door de wrakingskamer illustreert welke complicaties zich kunnen voordoen bij de beoordeling en de rechtvaardiging van klachten over het gebruik van retorische vragen door de rechter tijdens de zitting. Het verschil van mening in deze zaak betreft het recht van de verzoeker om de rechter te verzoeken zich strikt te houden aan de termijn van tien dagen uit artikel 8:58 van de Algemene wet bestuursrecht (Awb), hetgeen inhoudt dat documenten die te laat worden ingebracht niet aan het dossier worden toegevoegd. Het wrakingsverzoek heeft betrekking op een vraag van de rechter tijdens de rechtszitting over het verzoek om de termijn van tien dagen te handhaven. De klacht dat het hier een retorische vraag betreft wordt als volgt onderbouwd:

- (1) (...) Uit het proces-verbaal van de zitting volgt voorts dat de rechter naar aanleiding van het beroep van verzoeker op de tien-dagetermijn, zoals bedoeld in artikel 8:58 Algemene wet bestuursrecht (Awb), de vraag heeft gesteld “wat wilt u daarmee bereiken?”.

(Rechtbank Den Haag, 3 April 2015, ECLI:NL:RBDHA:2015:4564)

Uitgaand van de algemene argumentatiestructuur uit de tweede paragraaf kan de argumentatie waarmee de verzoeker het gebruik van de retorische vraag door de rechter bekritiseert, als volgt worden gereconstrueerd.

1.

Het verzoek om rechter (X) te wraken moet worden toegewezen

|
(1.1-1.1.1)

|
1.1.1.1

Het verbale gedrag van rechter (X) tijdens de zitting getuigt van een gebrek aan (persoonlijke) onpartijdigheid (Y)

|
1.1.1.1.1 ---&--- (1.1.1.1.1')

Rechter (X) heeft een retorische vraag naar voren gebracht (Z)

een retorische vraag (Z) duidt op vooringenomenheid (Y)

|
1.1.1.1.1.1

“Wat wilt u daarmee bereiken?”

Figuur 2 De argumentatiestructuur van een sub-discussie over onpartijdigheid van de rechter, op grond van het gebruik van een retorische vraag

De wrakingskamer die het wrakingsverzoek moest beoordelen, honoreerde de klacht over het gebruik van de retorische vraag door rechter. De wrakingskamer argumenteerde langs ongeveer dezelfde lijnen als de partij die het wrakingsverzoek indiende.

(2) (...) Het is vervolgens aan de rechter om aan de hand van het criterium van de goede procesorde te beoordelen of de stukken daadwerkelijk worden toegelaten, waarbij de rechter kan vragen om het verzoek te motiveren. De wrakingskamer is van oordeel dat genoegzaam vaststaat dat de rechter dit heeft gedaan in de vorm van een retorische vraag, nu dit door de rechter niet is weersproken. Door deze vorm te bezigen kan ook op dit punt de indruk zijn ontstaan dat de rechter niet geheel onbevangen was ten aanzien van de zaak.

(Rechtbank Den Haag, 3 April 2015, ECLI:NL:RBDHA:2015:4564)

De rechtvaardiging van kritiek op het gebruik van retorische vragen

In de voorbeelden (1) en (2) is de relatie tussen het argument en het (sub)standpunt gebaseerd op symptomatische argumentatie. In dit type argumentatie wordt hetgeen in het argument wordt gezegd gezien als een symptoom, een indicatie of een kenmerk van wat wordt beweerd in het (sub)standpunt. Met andere woorden, het naar voren brengen door de rechter van een retorische vraag wordt gezien als een indicatie dat hij niet onpartijdig is. Het argumentatieschema voor symptomatische argumentatie (Van Eemeren et al. 2007, p. 154) kan als volgt worden toegepast op de argumentatie in het voorbeeld.

Standpunt:	Voor X geldt Y Voor rechter (X) geldt een gebrek aan (persoonlijke) onpartijdigheid (Y)
Want:	Voor X geldt Z Voor rechter (X) geldt dat hij retorische vraag naar voren heeft gebracht (Z)
En:	Z is kenmerkend voor Y Het naar voren brengen van een retorische vraag (Z) duidt op vooringenomenheid (Y)

Dit schema kan worden gebruikt als uitgangspunt voor de beoordeling van de argumentatie: het laat zien op welke twee premissen de beoordeling zich moet concentreren. Voor de beoordeling van de eerste premisse moet nagegaan worden of een bepaalde uitspraak van de rechter inderdaad kan worden opgevat als retorische vraag. De rechtvaardiging die wordt gegeven in voorbeeld (1) beperkt zich tot een citaat van de vraag die tijdens de rechtszitting door de rechter werd gesteld. Deze verwijzing naar de precieze formulering van de vraag is niet zonder belang omdat, zoals hier oorspronkelijk ook het geval was, de rechter onjuist zou kunnen zijn geciteerd. Het citaat, dat op zichzelf eveneens kan worden beschouwd als symptomatische argumentatie, is echter geen voldoende rechtvaardiging voor de conclusie dat de vraag van de rechter als een retorische vraag moet worden opgevat.

Ten eerste impliceert het argument ten onrechte dat een vraag als zodanig ondubbelzinnig als retorisch kan worden gekwalificeerd. Uit onderzoek van bijvoorbeeld Frank (1990), Ilie (1994) en Slot (1993) naar de identificatie van retorische vragen blijkt echter dat zo'n eenduidige interpretatie niet mogelijk is. Een argument dat uitsluitend bestaat uit een citaat van de vraag in kwestie, zonder dat daar een aanvullende rechtvaardiging aan is toegevoegd, kan daarom worden opgevat als een drogredelijke, ontsproorde

discussiezet. Door de indruk te wekken de vraag van de rechter opzettelijk onjuist te interpreteren, ontspoord de strategische manoeuvre als gevolg van een overtreding van de Taalgebruiksregel die onder andere bepaalt dat ‘discussianten de formuleringen van de andere partij niet opzettelijk onjuist mogen interpreteren.’

Ten tweede laat het argument, zoals geformuleerd in de eerste premisse, impliciet welke indirecte taalhandeling met de retorische vraag tot uitdrukking wordt gebracht. Gelet op de institutionele karakteristieken van de wrakingsprocedure, is het van belang vast te stellen of de retorische vraag in kwestie kan worden opgevat als een beweerder waarmee in principe een standpunt tot uitdrukking zou kunnen zijn gebracht. Gegeven dat de rol van de rechter in de initiële discussie die van institutionele antagonist is, zou in de wrakingsprocedure moeten worden gerechtvaardigd dat de rechter desondanks gehouden kan worden aan het naar voren brengen van een beweerder waarmee hij een standpunt tot uitdrukking brengt.

De analyse van de complicaties betreffende de eerste premisse in het argumentatieschema laat zien dat de argumentatie die naar voren is gebracht ter rechtvaardiging van de stelling dat de uitspraak van de rechter als een retorische vraag zou kunnen worden beschouwd, moet worden uitgebreid. Als vertrekpunt voor deze uitbreiding kan gebruik worden gemaakt van de benadering van Snoeck Henkemans (2006). Deze benadering voor de analyse van retorische vragen is gebaseerd op de taalhandelings-theorie. In deze benadering wordt een retorische vraag beschouwd als een indirecte taalhandeling die een beweerder tot uitdrukking brengt omdat met deze taalhandeling, als we haar letterlijk nemen, twee regels voor communicatie worden overtreden. In de eerste plaats kent degene die de vraag stelt het antwoord erop al, hetgeen de vraag overbodig maakt. In de tweede plaats is de vraag onoprecht aangezien degene die de vraag stelt geen antwoord van de aangesproken gesprekspartner verwacht. Gebaseerd op deze criteria kan een voorstel voor uitbreiding (cursief) van de argumentatie aangaande de eerste propositie in het schema er als volgt uitzien:

- 1.1.1.1.1 Rechter (X) heeft een retorische vraag (Z) naar voren gebracht
- 1.1.1.1.1.a Rechter (X) heeft vraag (V) gesteld
- 1.1.1.1.1.b *Vraag (V) moet geïnterpreteerd worden als een beweerder*
 - 1.1.1.1.1.b.1a *De letterlijke vraag (V) is overbodig*
 - 1.1.1.1.1.b.1b *De letterlijke vraag (V) is onoprecht*
 - 1.1.1.1.1.b.1c *De interpretatie van (V) als een beweerder heft de overbodigheid en de onoprechtheid van (Z) op*
- (1.1.1.1.1') RV (Z) duidt op vooringenomenheid (Y)

De beoordeling van de tweede premisse is gericht op de rechtvaardigende kracht van het argument dat wordt uitgedrukt in (1.1.1.1.1'): De retorische vraag van de rechter duidt op vooringenomenheid. In dit geval concentreren de kritische vragen die betrekking hebben op het argumentatieschema zich op de symptomatische relatie waarop de argumentatie is gebaseerd. De relevante vraag is of het gebruik van een retorische vraag inderdaad op vooringenomenheid duidt. Als we de institutionele kenmerken van een juridische procedure in aanmerking nemen, hoeft het gebruik van een retorische vraag niet per se te duiden op vooringenomenheid. Dat is wel het geval als de retorische vraag kan worden opgevat als een negatief standpunt ten opzichte van (de positie van een van) de procespartijen in de onderhavige zaak. Om die reden zou de argumentatie, anticiperend op de kritische vraag met betrekking tot de symptomatische relatie tussen het argument en het (sub-)standpunt, als volgt kunnen worden uitgebreid:

- (1.1.1.1.1') RV (Z) duidt op vooringenomenheid (Y)
- (1.1.1.1.1'a) *RV (Z) functioneert als een beweerder waarmee een (negatief) standpunt van rechter (X) tot uitdrukking wordt gebracht*
- (1.1.1.1.1'b) *het (negatieve) standpunt van rechter (X) heeft betrekking op de zaak waar hij over moet oordelen*
- (1.1.1.1.1'a/b') *een beweerder waarmee een negatief standpunt van rechter (X) tot uitdrukking wordt gebracht dat betrekking heeft op de zaak waar hij over moet oordelen, duidt op partijdigheid (Y)*

Dit argumentatieve overzicht verschaft een model dat als vertrekpunt kan dienen voor de beoordeling van de argumentatie in wrakingsverzoeken die betrekking hebben op het gebruik van retorische vragen door de rechter. Het argumentatieve overzicht is gebaseerd op voorwaarden die zijn ontleend aan (argumentatietheoretisch) onderzoek naar retorische vragen en vormt een uitbreiding van het argumentatieve overzicht dat is gebaseerd op de juridische voorwaarden voor het toekennen van een wrakingsverzoek (Figuur 1 en Figuur 2). Het model heeft als doel meer inzicht te geven in de reikwijdte van de argumentatie die noodzakelijk is voor de onderbouwing van interpretatieve standpunten ten aanzien van (vermeende) retorische vragen. Deze inzichten kunnen behulpzaam zijn bij zowel de presentatie als bij de beoordeling van de argumentatie die ten grondslag ligt aan het soort klachten dat betrekking heeft op het verbale gedrag van de rechter.

Aan de hand van het model kan ten aanzien van de voorbeelden (1) en (2) worden vastgesteld dat de argumentatie van zowel de verzoeker tot wraking als die van de wrakingskamer tekort schiet. Dat betekent in

pragma-dialectische termen, dat het strategisch manoeuvreren van de verzoeker en de wrakingskamer in deze voorbeelden ontspoord doordat de argumentatie zoals gepresenteerd in het model, ontbreekt. Allereerst ontspoord het strategisch manoeuvreren doordat zonder uitbreiding van de argumentatie, de bij het kentekenschema behorende kritische vraag 'of de geciteerde vraag niet ook als een niet-retorische vraag kan worden opgevat,' niet bevredigend beantwoord kan worden. Omdat daarmee de indruk gewekt kan worden dat de vraag van de rechter opzettelijk onjuist is geïnterpreteerd, kan de ontsporing ook het gevolg zijn van een overtreding van de Taalgebruiksregel. Tot slot ontspoord het strategisch manoeuvreren doordat het naar voren brengen van een retorische vraag ten onrechte als een voldoende voorwaarde wordt gepresenteerd om te concluderen dat die vraag op vooringenomenheid duidt.

Deze ontsporingen hebben niet alleen tot gevolg dat het onderhavige geschil niet op een aanvaardbare manier is opgelost. De ontsporingen in met name het strategisch manoeuvreren van de wrakingskamer brengen ook het risico met zich mee dat vragen die de rechter tijdens de behandeling van een zaak stelt, te gemakkelijk door partijen worden aangegrepen als grond voor een wrakingsverzoek.⁴

Conclusie

In deze bijdrage heb ik verslag gedaan van onderzoek naar klachten die naar voren worden gebracht in wrakingsprocedures over het verbale optreden van de rechter tijdens de zitting. Ik heb laten zien hoe op basis van institutionele randvoorwaarden voor deze procedures zoals die zijn geformuleerd in wetgeving en jurisprudentie, een algemene argumentatiestructuur opgesteld kan worden voor de argumentatie die naar voren moet worden gebracht om een wrakingsverzoek dat betrekking heeft op het verbale gedrag van de rechter te rechtvaardigen. Deze structuur vormt het uitgangspunt voor de analyse en beoordeling van kritiek die specifiek gericht is op het gebruik van retorische vragen door de rechter. Vanuit een pragma-dialectische perspectief komt deze kritiek erop neer dat de rechter van ontspoord strategisch manoeuvreren wordt beschuldigd. Aan de hand van een voorbeeld heb ik laten zien dat de kritiek van de procespartij of de wrakingskamer op de rechter zelf ook weer tot een ontsporing van strategisch manoeuvreren kan leiden als de kritiek onvoldoende is onderbouwd. Om die ontsporingen te helpen voorkomen heb ik een uitbreiding voorgesteld van de algemene argumentatiestructuur voor wrakingsverzoeken. Deze

uitbreiding beoogt aanknopingspunten te bieden voor zowel de rechtvaardiging van de klachten van procespartijen over het gebruik van retorische vragen door de rechter als voor de rechtvaardiging van de beoordeling van die klachten door de wrakingskamer.

Noten

1. In haar door het recht bepaalde discussierol, trekt de wrakingskamer (impliciet) het standpunt van de verzoeker tot wraking in twijfel alvorens na te gaan of de verzoeker erin slaagt die twijfel weg te nemen (zie ook Feteris 1989, p. 119).
2. In een toelichting op het wrakingsverzoek dat Wilders indiende op 3 november 2016 wijst zijn advocaat, Knoops, bijvoorbeeld op het gebruik door de rechter van het adjectief 'heel'. In het getuigenverhoor noemde de rechter iets niet 'strikt' maar 'heel strikt'. Aangezien de rechter daarnaast de getuige ook 'bot' onderbrak, concludeert Knoops: 'Dit is niet de schijn van partijdigheid, dit is gewoon partijdigheid' (*Volkskrant*, 4 november 2016).
3. Zie bijvoorbeeld: Rechtbank Gelderland, 8 Februari 2018, ECLI:NL: 2018:630, Rechtbank Zeeland-West-Brabant, 31 Mei 2016, ECLI:NL:RBZWB:2016:3618, Rechtbank Amsterdam, 1 December 2016, ECLI: RBAMS:2016:8963, Rechtbank Overijssel, 12 Juni 2014, ECLI:NL:RBOVE:2014:3237, Rechtbank Gelderland, 15 Augustus 2013, ECLI:NL:RBGEL:2013:3766, Rechtbank Gelderland, 30 November 2010, ECLI:NL:2010:BO6401.
4. Zie Giesen, Kristen, Enneking, & Van Lent (2013) voor onderzoek naar het oneigenlijke gebruik van de wrakingsprocedure.

Bibliografie

- Bauw, E. (2011). Wat te denken van wraking? *Ars Aequi*, 60(3), 202-206.
- Danet, B. (1980). Language in the legal process. *Law & Society Review*, 14(3), 445-564.
- Eemeren, F.H. van (2010). *Strategic Maneuvering in Argumentative Discourse. Extending the Pragma-dialectical Theory of Argumentation*. Amsterdam/Philadelphia, PA: John Benjamins.
- Eemeren, F.H. van, Houtlosser, P., & Snoeck Henkemans, A.F. (2007). *Argumentative indicators in discourse. A pragma-dialectical study*. Dordrecht: Springer.
- Feteris, E.T. (1989). *Discussieregels in het recht. Een pragma-dialectische analyse van het burgerlijk proces en het strafproces*. Dordrecht: Foris.
- Frank, J. (1990). You call that a rhetorical question? Forms and functions of rhetorical questions in conversations. *Journal of Pragmatics*, 14(5), 723-738.
- Giesen, I, Kristen, F., Enneking, L., & Lent, L. van. (2013). Op weg naar een nieuwe wrakingsprocedure. Meer legitimiteit en minder oneigenlijk gebruik. (Challenging Judges: A New Procedure for Disqualification of Judges in the Netherlands?). *Nederlands Juristenblad*, 8, 466- 477.
- Hammerstein, A. (2014). Onpartijdigheid in het geding. *Trema*, 26(5), 148-154.
- Ilie, C. (1994). *What else can I tell you? A pragmatic study of English rhetorical questions as discursive and argumentative acts*. PhD dissertation, University of Stockholm.

- Ilie, C. (1995). The validity of rhetorical questions as arguments in the courtroom. In F.H. van Eemeren, R. Grootendorst, J.A. Blair, & C.A. Willard (Eds.) *Proceedings of the Third ISSA Conference on Argumentation. Special Fields and Cases. Volume 5*, (pp.73-88). Amsterdam: Sic Sat.
- Kloosterhuis, H.T.M. (2002). *Van overeenkomstige toepassing: de pragma-dialectische reconstructie van analogie-argumentatie in rechterlijke uitspraken*. Amsterdam: Thela Thesis.
- Knapen, M. (2012). Advocaten ontdekken wraking. *Advocatenblad*, nr. 1, 18-23.
- Pascual, E. (2006). Questions in legal monologues: Fictive interaction as argumentative strategy in a murder trial. *Text & Talk*, 26(3), 10-21.
- Plug, H.J. (2000). *In onderlinge samenhang bezien. De pragma- dialectische reconstructie van complexe argumentatie in rechterlijke uitspraken*. Amsterdam: Thela Thesis.
- Plug, H.J. (2016a). Administrative judicial decisions as a hybrid argumentative activity type. *Informal Logic*, 36 (3), 333-348.
- Plug, H.J. (2016b). Strategisch manoeuvreren met 'role shifts' in bestuursrechtelijke uitspraken: de complexe rol van de rechter. In D. van de Mieroop, L. Buysse, R. Coesemans, & P. Gillaerts (Red.), *De macht van de taal: Taalbeheersingsonderzoek in Nederland en Vlaanderen* (pp. 205-218). Leuven/Den Haag: Acco.
- Plug, H.J. (in press). The analysis of argumentation underlying complaints about a lack of judicial impartiality. In M. Manzin, F. Puppò & S. Tomasi (Eds.). *Studies on Argumentation & Legal Philosophy. Multimodal Argumentation, Pluralism and Images in Law*. Trento: Quaderni della Facoltà, Università di Trento.
- Rossum, W. van, Tigchelaar, J., & Ippel, P. (2012). *Wraking bottom-up. Een empirisch onderzoek*. Den Haag: Raad voor de Rechtspraak.
- Slot, P. (1993). *How can you say that? Rhetorical questions in argumentative texts*. Amsterdam: IFOTT.
- Snoeck Henkemans, A.F. (2006). Manoeuvring strategically with rhetorical questions. In F. H. van Eemeren, J.A. Blair, C.A. Willard & B. Garssen (Eds.) *Proceedings of the Sixth Conference of the International Society for the Study of Argumentation (ISSA)* (pp. 1-11). Amsterdam: Rozenberg.
- Tiersma, P.M. (2000). *Legal Language*. Chicago, IL: University of Chicago Press.